

ਮੁਕਤੇ

(ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ')

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੪ ਦੱਸਦਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੱਸੇ ਹਨ: - ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫੁੱਤੇ ਸਿੰਘ ।^੧ 'ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ।^੨ ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ 'ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਲਿੱਖਦੇ ਹਨ: -

“ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਬਨੇ ਅਨੁਪਾ । ਜਾਤਿ ਬਿਪ੍ਰ ਕੀ ਜਾਨੋ ਰੂਪਾ ।
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਹੀਅਤ ਸੋਈ । ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤਿ ਹੀ ਮਤਿ ਜੋਈ ॥ (੮੦)
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਨੁਰਾਗਾ । ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚੌਥੇ ਬਡਭਾਗਾ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਪ ਜਬ ਧਾਰੀ । ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪੰਚਮ ਸੁਖਕਾਰੀ ॥ (੮੧)
ਪੰਚ ਬਿਪ੍ਰ ਸਿੰਘ ਬਨੇ ਅਨੁਪਾ । ਸਾਂਗੋਪਾਂਗ ਸੁ ਸਤ ਸਰੂਪਾ ।
ਬਾਬਾ ਬੱਠਾ ਜਾਤਿ ਕੋ ਭਾਈ । ਬਨਯੋ ਸਿੰਘ ਅਦਭੁਤ ਸੋ ਆਈ ॥ (੮੨)
ਤੀਨ ਸਿੰਘ ਭਏ ਭਾਟੀਏ ਜਾਨੋ । ਪਾਂਚ ਖੜੀ ਸਿੰਘ ਪਛਾਨੋ ।
ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਅਰੋਤੇ ਭਾਈ । ਤੀਨ ਲਬਾਨੇ ਬਨੇ ਸੁਖਦਾਈ ॥ (੮੩)
ਜਾਤਿ ਤੀਵਰੰ ਕੀ ਸੁਖਕਾਰਾ । ਜੁਗਲ ਸੁ ਭਏ ਤਾਹਿ ਹੰਕਾਰਾ ।
ਏਕ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜਗ ਨਾਮ । ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੁਤੀ ਅਤਿ ਅਭਿਰਾਮ ॥ (੮੪)
ਇਕ ਬਿਰਾਦਰ ਔਰ ਬਿਚਾਰਾ । ਇਨ ਕੀ ਕਠਿਨ ਰਹਿਤ ਤਪ ਸਾਰਾ ।
ਪੰਤੀ ਮੁਕਤੇ ਭਏ ਅਨੁਪਾ । ਨਾ ਅਤ ਬਯਾਹੇ, ਰੋਮ ਨ ਲੁਕਾ ॥ (੮੫)

ਆਪਨ ਹਾਥ ਮੈ ਆਪ ਹੀ ਖਾਨਾ । ਬੀਚ ਬੈਰਾਗ ਰਹੈ ਅਵਿਸਾਨਾ । ”

^੧ “ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧੀਰ । ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ । ਫੁੱਤੇ ਸਿੰਘ ਪੰਚਹੁ ਇਹ ਭਏ । ਮੁਕਤੇ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਦਏ ॥” (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਿਤੁ ੩, ਅੰਸੂ ੨੦) ।

^੨ “ ਉਕਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਪੁਨਾ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸਿਖ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੇਗਾ, ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪੰਤੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ।” ('ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ', ਗੁਰੂ ੧੦, ਹਿੱਸਾ ੩, ਪੰਨਾ ੮੮੩/੮੮੪) ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਤਿੰਨ ਭਾਟੀਏ, ਪੰਜ ਖਤਰੀ, ਚਾਰ ਅਰੋੜੇ, ਤਿੰਨ ਲੁਬਾਣੇ, ਦੋ ਝੀਉਰ, ਤੇ ਭਾਈ ਬੱਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਵਲ ੭ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਬੱਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਲਿੱਖਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਵਣਜਾਰਾ/ਲੁਬਾਣਾ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਵਣਜਾਰਾ ਤੇ ਲੁਬਾਣਾ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੂਲ ਰੂਪ ਲੁਬਾਣੇ ਜਾਂ ਵਣਜਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਹ ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜੋ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਨ । ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦੀ ਤੋਪ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੁਕਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ) ਦੇ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਦੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਹਿਲੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਅਪਨੀ ਕਥਾ' (ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ) ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਈ ਜਾਤੀ ਮਲਿਕ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਤੇ ਭਾਈ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰੋਹਿਤ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ ।

ਦੂਸਰੇ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਫਤੀ ਖਤਰੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਨ। ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵੀਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ੩੦੦

ਸੌ ਸਾਲਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਮੌਕੇ ਜਿਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। (ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵੀ ਹੋਏ, ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ)। ਲੇਕਿਨ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਹ ਲੁਬਾਣਾ/ਵਣਜਾਰਾ/ਰਾਜਪੂਤ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੱਪੁਤਰ ਸਨ। 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿੱਚ 'ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦੁਰ' ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੌਸ਼ਾਕਾਂ ਪਾ ਕੇ ਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਬਹੁ-ਰੂਪੀਆ' ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਣਜਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਬਹੁਰੂਪੀਆ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਭੇਸ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਬਹੁਰੂਪੀਆ' ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਣਜਾਰਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੂੰ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਤਾਂ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਕਿਧਰੇ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਲ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਰਛੀ ਫੜ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਰਛੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਬਰਛੀ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ ਸਜੀ ਹੋਈ ਅੱਜ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਜਸਵਾਲੀਏ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ^੩। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

^੩ ਦੇਖੋ, 'ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੯੨੫, ਐਡੀਸ਼ਨ ੧੯੯੩, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਭਰਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: - ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ।^੪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ।

^੪ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਚੜ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ।